

De samiske språkene: vakre, unike og uerstattelige

Hvor kommer de samiske språkene fra? Er lulesamisk et eget språk eller bare en dialekt? Er de samiske språkene bare vanlige eller har de en unik plass blant verdens språk? Hva er det som gjør dem så spesielle? Hvorfor er det viktig å bevare lulesamisk? Hvordan kan vi dokumentere lulesamisk slik at det kommer oss til nytte?

Bruce Morén-Duolljá

I denne artikkelen skal jeg forsøke å svare på disse spørsmålene. Nyere forskning utført av lingvister, antropologer, arkeologer, historikere og genetikere, viser at de samiske språkene har en ganske rik og fascinerende historie som ligner veldig lite på det som folk flest (inkl. noen forskere) tror. Vi vet at samisk er i slekt med finsk bl.a., men påvirkningen fra vesteuropeiske språk er langt større enn vi har trodd og samisk har faktisk påvirket andre språk også. De samiske språkene har flere grammatiske egenskaper som er svært sjeldne og som ofte er vanskelige å forklare, og som lingvistiske teorier hevder å være umulig. De samiske språkene kan være med på å hjelpe oss og løse mysterier om hvordan menneskelige språk og intellektuelle prosesser fungerer. Dette betyr at disse språkene må gis muligheter til å bevares og utvikles fordi de har noe spesielt å tilby verden. Til slutt presenteres et fire-årig samar-

beidsprosjekt mellom Universitetet i Tromsø og Árran julevsáme guovdásj, som begynner i 2011, med sikte på systematisk dokumentasjon og beskrivelse av ulike sider av det lulesamiske språket.

Hvor kommer de samiske språkene fra?

De samiske språkene er tradisjonelt klassifisert som en del av den finno-ugriske grenen av den uraliske språkfamilien. Dette betyr at de er hevdet å være uten tilknytning til de fleste andre vesteuropeiske språk. I følge dagens teorier, er deres nærmeste levende språklige slektninger balto-finske språk, som inkluderer estisk, finsk, ingrisk, karelsk, livisk, vepsisk og votisk. Men forfedrene til de moderne samiske og balto-finske språkene har vært adskilt fra hverandre i mer enn 3000 år (Sam-mallahti 1998). For å sette dette i perspektiv, er den samiske språkfamilien minst like gammel som den germanske

språkfamilien (inkludert tysk, engelsk, norsk, islandsk, etc.) og dobbelt så gammel som den romanske språkfamilien (inkludert italiensk, fransk, rumensk, etc.). Dette betyr at de moderne samiske språkene er egentlig bare fjerne slektninger av de balto-finske språkene sett i et historisk perspektiv, og de er ikke så nært tilknyttet finsk som folk flest kanskje tror.

Forskning tyder på at de egentlig er etterkommere av flere språkgrupper. Vi vet også at noen av forfedrene til det moderne samiske folket har bodd på den skandinaviske halvøya siden forhistorisk tid. Nyere genetisk (Tambets et al 2004, National Geographic 2008, osv.), arkeologisk (Broadbent 2004, Zorich 2008) og språkforskning (Sam-mallahti 1998, Aikio 2006, osv) forskning, tyder på at samene er etterkommere av de første innbyggerne i området som bosatte seg etter siste istid. Dermed er opphavet til det moderne samiske folket ikke den samme som opprinnelsen til de finno-ugriske deler av de samiske språkene. Det betyr at

forfedrene til det moderne samiske folket ikke var en homogen gruppe som vandret inn fra Asia med et felles uralsk språk som noen gamle «vitenskapelige teorier» en gang mente. Egentlig er samenes opprinnelse ulike grupper som kom til den skandinaviske halvøya under forskjellige tidsepoker, fra forskjellige retninger og med forskjellige språk. I løpet av årtusener smeltet de sammen og ble til det som vi i dag kjenner som samer. Derfor har de moderne samiske språkene en mer komplisert historie enn navnet finno-ugrisk antyder.

Ni levende samiske språk

Lingvister gjenkjenner ni forskjellige levende samiske språk. Disse utgjør to hovedgrupper basert på geografisk, historisk og språklig tilhørighet – øst og vest. Disse to gruppene er videre delt inn i sub-grupper, språk, hoveddialekter og sub-dialekter.

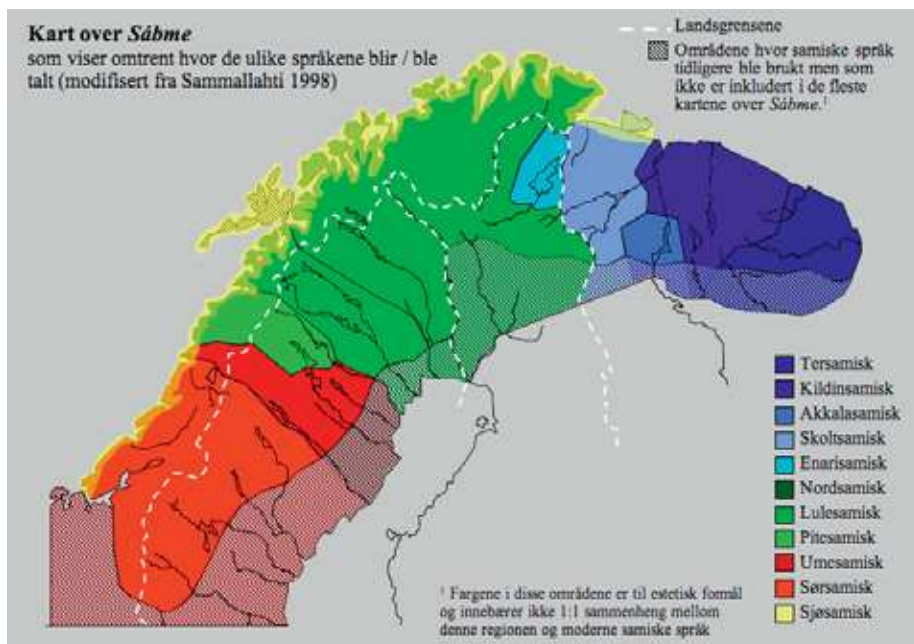
Er lulesamisk et språk eller en dialekt?

Den samiske språkfamilien har en lang og nyansert historie. Den er spredt ut over et stort geografisk område (> 388 350 km²), og enkelte språk er som regel gjensidig uforståelige. Blant annet dette får lingvister til å konkludere at samisk er en familie av flere forskjellige språk.

Arkeologiske og historiske bevis viser at dette området som tradisjonelt er bebodd av samer strekker seg langs

Klassifisering av samiske språk og hoveddialekter (basert på Sammallahti 1998)

Gruppe	Sub-gruppe	Språk	Hoveddialekt
Øst	Fastland	Enarisamisk	
		Skoltsamisk	Nord (e.g. Muotka, Paatsjoki, Petsamonkylä),
	Kola	Kildinsamisk	Aarsjogk
			Luujaaavv'r
			Ššonguj
		Tersamisk	Teriberka
Vest	Nord	Lulesamisk	Nord (e.g. Sörkaitum)
			Sentral (e.g. Jåhkåkaska, Sirkas, Tysfjord)
			Skog (e.g. Gällivare, Serri, Udtja)
		Nordsamisk	Sør (e.g. Tuorpon)
			Finnmark (e.g. Alta, Karasjok, Kautokeino, Tana)
			Sjø (e.g. Laksefjord, Kvalsund, Kvænangen)
	Pitesamisk	Torne (e.g. Lyngen, Girjiss-Norrkaitum, Ofotfjord)	
		Nord (e.g. Luokta-Mavas, Ståkke)	
	Sør	Sørsamisk	Sentral (e.g. Semisjaur-Njarg)
		Umesamisk	Sør (e.g. Svaipa)
		Nord (e.g. Frostviken, Hattfjelldal, Vihelmina)	
		Sør (e.g. Hotagen, Härjedalen, Seråker, Snåsa)	

store deler av den vestlige kysten av Norge, nesten langs hele den vestlige kysten av Bottenviken i Sverige (Broadbent 2004, Zorich 2008) og minst så langt sør som Hedmark og Oppland i Norge (Kjæstad 2008), samt sørlige Dalarna i Sverige (Hallerdal 1998). Omfanget av Sábmme langs kysten av Sverige er vist på dette kartet, men det er ikke vist i de fleste moderne kart av politiske grunner (Broadbent 2004). Samene har også bebodd områder lenger øst og sør i Finland og Russland enn det som er vist her. Norge, Sverige, Kolahalvøya og Nordvest-Finland er alle en del av den skandinaviske halvøya geografisk sett. Dette betyr at de samiske språkene faktisk er «skandinaviske språk»² til tross for at de vanligvis ikke omtales slik (Morén 2008). Som med alle språk, har de samiske språkene mange dialekter innad i de ulike språkene. Spesielt i de områdene der det er mye kontakt mellom talere av ulike samiske språk, er det vanligvis større likhet blant kontaktdialekter og større gjensidig forståelighet. Det faktum at talere fra tilgrensende dialekter ofte forstår hverandre, fører til påstanden om at tilgrensende språk er egentlig bare dialekter av ett språk. Men uten spesiell opplæring, erfaring, eller lang kontakt med hverandres språk, er

¹ Bruk av begrepet Skandinavisk for å referere kun til nordgermanske språk / land (eller noen undergruppe av dem) har en lang og etnopolitisk ladet historie. I anerkjennelsen av dette og det faktum at det er en subtil måte å undertrykke samene og deres språk i Skandinavia, har flere lingvister begynt å bruke begrepet mer politisk nøytralt. Det enkle faktum er at nordgermanske og samiske språk «tilhører» Skandinavia, og er således alle skandinaviske språk.

«å være» (ufullstendig paradigme)		Nordsamisk	Lulesamisk	Sørsamisk	Norsk
Infinitiv		leat	liehket	lea	å være
Nåtid	1. person entall	lean	lav	leam	jeg er
	2. person entall	leat	la	leah	du er
	3. person entall	lea	l, la, le	lea	han/hun er
	1. person total	ledne	lin	lean	vi to er
	2. person total	leahppe	lihppe	lidien	dere to er
	3. person total	leaba	libá	lægan	de to er
	1. person flertall	leat	lip	libie	vi flere er
	2. person flertall	leahpet	lihpit	lidie	dere flere er
	3. person flertall	leat	li	leah	de flere er
Fortid	1. person entall	ledjen	lidjiv	lim	jeg var
	2. person entall	ledjet	lidji	lih	du var
	3. person entall	lei	lij	lij	han/hun var
	1. person total	leimme	lijma	limen	vi to var
	2. person total	leidde	lijda	liden	dere to var
	3. person total	leaigga	lijga	ligan	de to var
	1. person flertall	leimmet	lijma	limh	vi flere var
	2. person flertall	leiddet	lijda	lidh	dere flere var
	3. person flertall	ledje	lidjin	lin	de flere var

det vanligvis ganske vanskelig for brukere av ulike samiske språk å føre en normal samtale uten å forenkle språket, med bruk av sine respektive språk. Snarere, bruker de et ikke-samisk språk (f.eks engelsk, finsk, norsk, russisk og / eller svensk) eller det samiske språket som er i majoritet (nord-samisk) til å kommunisere effektivt. Som Pekka Sammallahti har skrevet, «speakers of different varieties can barely understand one another even in the most elementary matters of daily life» (Sammallahti 1990, 437). For eksempel, selv om lulesamisk og nordsamisk er noen ganger hevdet å være gjensidig forståelig, er dette vanligvis ikke sant. En rapport om samisk språkbruk i Norge fra år 2000,

viser at 84% lulesamiske, 98% nordsamiske og 86% sørsamiske talere ikke forstår de to andre språkene (Samisk språkråd 2000). Sammenligning av verbet «å være» på lulesamisk, nordsamisk og sørsamisk (se tabell) viser bare ett eksempel på hvorfor det kan være vanskelig for brukere av disse språkene å forstå hverandre og hvorfor lingvister anser dem forskjellige språk. Legg merke til at det ikke finnes en eneste form av dette verbet som deles av alle tre språkene. Faktisk er bare én av de 57 verbformene delt av lulesamisk og sørsamisk (lij), og én er delt av nordsamisk og sørsamisk (lea). Dette betyr at disse tre språkene er forskjellige i 96% av det fundamentale verbet «å være»!

Sammenligning av verbet «å være» i lulesamisk, nordsamiske og sørsamiske

Hvorfor er da de samiske språkene ofte beskrevet som et enkelt språk med mange dialekter? Det er flere årsaker til dette, noen av dem nevnes her.

For det første har de enkelte språkene brukt tilsvarende navn på sine respektive språk - «samisk språk» heter *sáme-giella* på lulesamisk og nordsamisk, og *saemiengiele* på sørsamisk. Et felles navn på ulike språk gir falskt inntrykk av at det bare er ett språk. Å skille mellom de ulike språkene har kommet i bruk i senere år. Lulesamisk, nordsamisk og sørsamisk kalles nå for *julevsámegiella*, *davvisámegiella*, og *áarjelsaemiengiele*.

For det andre, har de samiske språkene et stort antall felles ord som ligner hverandre i både mening og form (staving / uttale). For eksempel gir likheten blant *sáme-sámi-saemien* («samisk»), *giella-giella-giele* («språk») og *bármne-bárdni-baernie* («sønn») ofte falskt inntrykk av bare ett samisk språk. Men å ha ord som ligner på hverandre betyr ikke at det bare er et enkelt språk. For å sette dette i perspektiv, har de germanske språkene også mange felles ord. For eksempel ordene «bok» og «hus» på norsk, svensk, dansk, islandsk, engelsk, nederlandsk og tysk er *bok-bok-bok-bók-book-boek-Buch* og *hus-hus-hus-hús-house-Huis-Haus*, men denne likheten betyr ikke at vi mener de germanske språkene er egentlig bare ett enkelt språk.

For det tredje har nasjonsbyggingen, sosialdarwinismen og rasefilosofien i Skandinavia i det 19. og 20. århundre ført til et forenklet bilde av samisk historie, kultur og mangfold som dessverre fremdeles er vanlig i dag. Denne

Noen samiske ord med ulike opphav

Origin	Lulesamisk	Nordsamisk	Sørsamisk	Norsk
Uralsk	njuolla	njuolla	njoele	pil
	juoksa	juoksa	jokse	bue
Paleo-skandinavisk	njálla	njálla		fjellrev
	nisso	nisso		nise
Indo-europeisk	tjoarvve	čoarvi	tjærvie	horn
	viehtjer	veažir	vietjere	hammer
Baltisk	luossa	luossa	loese	laks
	suollne	suoldni	suelnie	dugg
Germansk	gájttsa	gáica	gaajhtse	gjeit
	bijlla	biila	bijle	bil

forenklingen av samisk kultur har medført oppfatningen av at det bare finnes ett samisk språk. Selv etter «oppdagelsen» i 1974 at «Samene forstår ikke hverandre» (Jenssen 1974), har mange fremdeles det feilaktige inntrykket av at det bare finnes ett samisk språk og at alle samiske talere forstår hverandre.

For det fjerde, er politisk, etnisk og individuell identitet ofte tett knyttet til språk (Bucholtz og Hall 2004, Edwards 2009, osv.). Den samiske nasjonsbyggingen har delvis brukt retorikken om «ett folk, ett språk» for å fremme en følelse av felleskap blant samer. Så tidlig som i 1974 het det: «i de siste år er det derfor gjort en hel del for å smelte de forskjellige dialektene sammen» (Jenssen 1974). Denne retorikken er både feil, bagatelliserer og usynliggjør de mindre samiske språkene og deres brukere. For eksempel kan dette gi inntrykk av at noen språk som for eksempel lulesamisk, ikke trenger å beskyttes og utvikles, at de ikke trenger egne læremidler, eller ikke trenger nødvendig økonomisk støtte fordi de bare er dialekter av «samisk» (som vanligvis oppfattes som nordsamisk).

Det finnes gode språkvitenskapelige grunner for å hevde at det finnes flere relaterte, men distinkte, samiske språk. Hver av disse språkene har sine egne dialekter og representerer et unikt uttrykk for historisk og kulturell utvikling.

Nabospråk låner ord fra hverandre

Den samiske språkfamilien har en mangfoldig bakgrunn som jeg var inne på tidligere. Dette ser vi tydelig i vokalbularet, ordene vi bruker. De moderne samiske språkene har ord som kommer fra en rekke kilder, eller andre språk (Qvigstad 1893, Bergsland 1967, Sammallahiti 1998, Schrijver 2003, Saarikivi 2004, Aikio 2006, osv.).²

Likheter mellom de samiske språkene og andre språk kan være et resultat av lån av ord til samisk. Men

² Man kan sammenligne dette med andre språk, for eksempel engelsk. Opprinnelsen til moderne engelske ord er ganske variert på grunn av kontakt mellom brukere av flere språkgrupper - spesielt germanske, romanske og keltiske.

Noen lån til norsk, spansk og engelsk

Lulesamisk	Nordsamisk	Sørsamisk	Norsk	Spansk	Engelsk
riebij	rieban	riepie, reepesje	rev		
lådde	loddi	ledtjie	lunde fågel		
juolgge	juolgi	jielkie	jark		
boahkkot	boahkkut		bokna		
nisso	nisso		nise		
duottar	duottar		tundra	tundra	tundra
moarssa	morsa			morsa	morse

Oppsummering av de truede samiske språk

Språk	Talere	Tradisjonelt område	Status
Akkala	0	Russland	Utdødd (2003)
Ter	<10	Russland	Nesten utdødd
Pite	<20	Sverige, Norge	Nesten utdødd, utdødd i Norge
Ume	<20	Sverige, Norge	Nesten utdødd, utdødd i Norge
Skolt	<400	Finland, Russland, Norge	Svært truet, utdødd i Russland og Norge
Enari	<500	Finland	Svært truet
Sør	<500	Sverige, Norge	Svært truet
Kildin	<650	Russland	Svært truet
Lule	<650 ³	Sverige, Norge	Svært truet
Nord	<25,000	Sverige, Norge, Finland, Russland	Truet, utdødd i Russland

forskning tyder på at de samiske språkene har påvirket deres nabospråk mer enn det som vanligvis er anerkjent (Feist 1932, Itkonen 1932, Dahlstedt 1950, Hawkins 1990, Kusmenko 2008, Hyllested 2008, osv.).

Truede språk

Til tross for at den samiske språkfamilien er gammel og har stor geografisk

³ UNESCO (1993) hevder at det er mindre enn 2.000 lulesamiske talere, men ifølge lulesamiske kilder, har antall flytende/aktive talere blitt sterkt overdrevet i litteraturen. Det antydes at det ikke er flere enn 650 aktive talere.

utbredelse, finnes det i dag mindre enn 30.000 talere. Av disse, snakker ca 90% nordsamisk. Ifølge UNESCO, FNs organisasjon for utdanning, vitenskap og kultur, er alle de samiske språkene truet, og alle unntatt nordsamisk anses svært truet eller nesten utdødd.

Men det er ikke det lave antallet talere som gjør at de samiske språkene er truet! Av de 6909 levende språk dokumentert av Ethnologue (Lewis 2009), har halvparten færre enn 7600 talere. I Stillehavet har halvparten av språkene færre enn 1000 talere. Det er viktig å legge merke til at mange av disse små språkene ikke har mer enn noen få hundre talere og likevel er de ikke truet. Faktisk

har nesten alle språk gjennom historien bare hatt noen få brukere. Det betyr at antall talere ikke er det avgjørende faktum. Det finnes flere årsaker til hvorfor de samiske språkene er så truet; mangel på anerkjennelse, rettigheter og ressurser bl.a. Men størst betydning har rett og slett at de som behersker disse språkene ikke bruker dem nok, og dermed er det ikke nok mange barn som lærer dem i et miljø der språkene er en vanlig del av livet. Den eneste måten å bevare et språk er å bruke det!

De samiske språkene er unike og svært viktige!

De samiske språkene er veldig spesielle sammenlignet med andre språk. Som Pekka Sammallahti har sagt: «Sámi phonetics, phonology and morpho-phonology are amongst the most complicated in Europe if not in the whole world» (Sammallahti 1990: 441). Denne kompleksiteten inkluderer egenskaper som er sjeldne og nærmest unike blant verdens språk, og som gjør disse språkene utrolig verdifulle for språkforskningen.

Fra språkvitenskapelige og kognitivvitenskapelige synspunkter, kan de samiske språkene gi viktige innsikter i hele spekteret av menneskelig språk og kognitive evner, samt viktig informasjon om hvordan den menneskelige hjernen fungerer. Fra antropologiske og historiske perspektiver, kan de samiske språkene gi verdifull informasjon om språkutviklingen over tid, både som isolerte språk og i kontakt med språk fra ulike språkgrupper.

Veldig uttrykksfulle ord

En av grunnene til at de samiske språkene er så interessante er at de har svært kompliserte ord med subtile meningsforskjeller. Dette gjør at hvert samisk ord kan inkludere mer informasjon og ha mye mer spesifikk betydning enn ord i mange andre vest-europeiske språk (inkludert norsk). Samiske substantiver, pronomener, adjektiver og verb kan bøyes og/ eller avledes på veldig mange forskjellige måter. For eksempel kan de fleste samiske språkene legge spesielle endelser på substantivet for å angi hvem det er som eier substantivet. På norsk krever det samme konseptet mer enn ett ord.

Den neste tabellen viser et annet eksempel på samisk ordkompleksitet. Det er mange sammenhenger der norsk bruker en kombinasjon av suffikser og/ eller preposisjoner for å angi kasus, mens de samiske språkene ikke trenger preposisjoner.

Denne tabellen viser flere andre viktige ting. For det første er ordet «mor» forskjellige i disse tre samiske språkene. Det lulesamiske ordet *ieddne* er historisk knyttet til det nordsamiske ordet *eadni*, mens det sørsamiske ordet *tjiddtjie* ikke er det. For det andre er suffiksene blant disse språkene for det meste ulike. For eksempel, er flertall nominativ endelser i disse eksemplene «e» på lulesamisk, «it» på nordsamisk og «ieh» på sørsamisk. Faktisk finnes det ikke en eneste endelse som alle tre språk deler, og ikke mer enn 63% av endelsene er delt mellom to språk.⁴ For det tredje har de

⁴ Denne sammenligningen er om uttale, ikke staving.

Eksempler på bruk av possessive suffikser i lulesamisk

Lulesamisk	Norsk	Grammatisk/konseptuell informasjon
ieddnes	hans / hennes mor	entall substantiv subjekt som har 3. person entall eier
ieddneska	moren til de to	entall substantiv subjekt som har 3. person totalt eier
ieddnesa	moren til de flere	entall substantiv subjekt som har 3. person flertall eier
iednes	hans / hennes mors	entall substantiv som eier noe og selv har 3. person entall eier
iedneska	deres (to) mors / "de to sin mors"	entall substantiv som eier noe og selv har 3. person totalt eier
iednesa	deres (flere) mors / "demes (flere) mors"	entall substantiv som eier noe og selv har 3. person flertall eier

Ulik bruk av «mor» på lulesamisk, nordsamisk, sørsamisk og norsk

		lulesamisk	nordsamisk	sørsamisk	Norsk
entall	nominativ	ieddne	eadni	tjiddtjie	mor (subjekt)
	genitiv	iedne	eatni	tjiddtjen	mors
	akkusativ	iednev		tjiddtjem	mor (objekt)
	illativ	æddnáj	eadnái	tjædtjan	til mor
	inessiv	iednen	eatnis	tjiddtjesne	på / i mor
	elativ	iednes		tjiddtjeste	fra mor
	komitativ	iednijn		etniin	tjiddtjine
flertall	nominativ	iedne	eatnit	tjiddtjeh	mødre (subjekt)
	genitiv	iednij	etniid	tjiddtji	mødres
	akkusativ	iednijt		tjiddtjide	mødre (objekt)
	illativ	iednijda	etniide	tjiddtjide	til mødre
	inessiv	iednijn	etniin	tjiddtjine	på / i mødre
	elativ	iednijs		tjiddtjijste	fra mødre
	komitativ	iednij		etniiguin	tjiddtjigujmie

nordsamiske substantivene vist her to færre kasuser enn lulesamisk og sørsamisk. De sju lulesamiske og sørsamiske kasusene (nominativ, genitiv, akkusativ, illativ, inessiv, elativ og komitativ) tilsvarende bare fem på nordsamisk. For det fjerde har lulesamisk og nordsamisk konsonantendringer mens sørsamisk ikke har det. Dette skal drøftes nærmere nedenfor. Lulesamiske og nordsa-

miske konsonanter endrer seg noen ganger fra form til form, mens sørsamiske konsonanter endrer seg ikke. Til slutt, har alle tre språk vokalendringer i, men kvaliteten på de vokalene som endrer seg og den delen av paradigmet som har endringer er forskjellige fra språk til språk (dvs. lulesamisk «ie ~ æ», nordsamisk «ea ~ e», sørsamisk «i ~ æ»). Altså er det slik at lulesamisk er mer lik

sørsamisk enn nordsamisk både når det gjelder hvilke vokaler som er involvert og hvordan de endres.

Et viktig poeng er at disse forskjellene ikke er trivielle og bagatellmessige. Disse forskjellene er en del av det som fører til konklusjonen om at disse er ulike språk og ikke bare forskjellige dialekter.

Stadieveksling – et svært sjeldent fenomen

De samiske språkene er mest kjent for stadieveksling. Dette ekstremt sjeldne fenomenet er noe som de fleste samiske språk har (men ikke sørsamisk) har felles med noen av sine fjerne søskenbarn - balto-finsk (f.eks finsk og estisk) og samojedisk (f.eks nenets og nganasan).

Mens de fleste språk bruker prefikser og suffikser for å bøye og avlede ord (f.eks norsk «nasjon», «nasjon-al», «nasjon-al-iser-e», «de-nasjon-al-iser-e»), bruker samiske språk en kombinasjon av suffikser og ord-interne endringer. Faktisk, er det ofte at samiske ord skiller seg fra hverandre bare med bruk av ord-interne konsonantendringer. Dette

er veldig uvanlig hvis man sammenligner med andre språk. Fordi lingvister fortsatt ikke forstår hvordan dette fungerer til tross for mange år med forskning, er de samiske språkene og deres konsonantendringer svært viktig for utvikling av dekkende språkvitenskapelige teorier og teorier om kognisjon.

I neste tabell ser vi et eksempel på ordpar som har ulike betydninger og hvor en viktig del av forskjellen er konsonantendringer. Legg merke til at de lulesamiske meningsforskjellene innen hvert par tilsvarer kun en konsonant forskjell. Suffikser er ikke involvert.

De siste to eksemplene er svært interessante fra et tverrspråklig perspektiv fordi begge viser til ganske sjeldne fenomener som utfordrer noen lingvistiske teorier. Først er «hkk» på lulesamisk faktisk uttalt på mange dialekter (f.eks Tysfjord) som ekstra lang «k» (Engstrand 1987, Morén 2007). Som vi skal se nedenfor, er ekstra lange konsonanter svært uvanlig blant verdens språk. For det andre er «k~v» veksling på både lulesamisk og nordsamisk også ganske sjeldent. Selv om dette skjer på andre språk, er det ofte bare resultatet av språkendring over tid. Det er sjelden at dette skjer som en synkron veksling

innenfor et gitt stadium i språkets utvikling.

Ekstra «lannnggge» konsonanter

Som nevnt tidligere, er et nesten unikt aspekt av noen av de samiske språkenes bruk av tre grader konsonantlengde for å skille mellom forskjellige betydninger blant ord. Mens bruk av to grader konsonantlengde er veldig vanlig (f.eks norsk biter vs bitter, italiensk nono «niende» vs nonno «bestefar»), er tre grader konsonantlengde beskrevet bare for noen samiske varianter, estisk og Kalenjin⁵.

Tre ord som skiller seg systematisk i betydning og i lengden av den mediale konsonanten

Lulesamisk «mannat»	Norsk «å dra»
maná	du drar
manná	han/hun drar
manná (man'ná) ⁶	han/hun begynner å dra

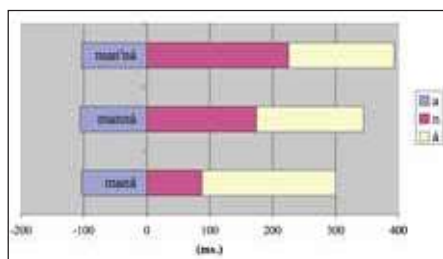
Den neste tabellen viser lengden av den første vokalen, midt konsonanter og siste vokalen. Det viser at lulesamisk har faktisk tre konsonantlengder (det røde området). Det som er meget interessant med dette sett fra et språkviten-

⁵ Kalenjin er en nilotisk språk som snakkes i Kenya og Uganda.

⁶ Selv om det ikke er merket i dagens ortografi, er den ekstra lange konsonanten merket med en apostrof her. Denne bruken av en apostrof normalt finnes kun i moderne læremidler og eldre litteratur.

Noen konsonantendringer på lulesamisk og nordsamisk

Lulesamisk	Nordsamisk	Sørsamisk	Norsk
bádne	bátni	baenie	tann (subjekt)
báne	bánit	baenieh	tenner (subjekt)
áhkko	áhkku	aahka	bestemor (subjekt)
áhko	áhkut	aahkah	bestemødre (subjekt)
tjaktja	čakča	tjaktje	høst (subjekt)
tjajtja	čavččat	tjaktjh	høster (subjekt)

Data kilde: Engstrand 1987, Morén 2007

skapelig perspektiv, er at dette er ekstremt sjeldent og det skulle ikke være mulig i samsvar med noen språkvitenskapelige teorier.

Usynlige vokaler

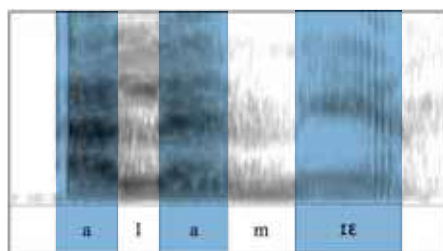
De samiske språkene har også fascinerende vokaler. Vokalene som har fått mest oppmerksomhet er glidevokaler. Disse er en del av stadievekslingssystemet, og de oppfører seg ikke som andre «vanlige» vokaler. Først er de hevdet å ikke danne stavelser i motsetning til alle andre vokaler. Dette betyr at de er «usynlige» og ikke danner egne rytmiske trykk i poesi eller sang. For eksempel er lulesamisk *almme* («himmel») stavet og beskrevet som to stavelser - *Alm-me*. Dette er demonstrert i tabellen som er hentet fra en samisk salme. Her ser vi ortografiske stavelser og tilsvarende rytmiske trykk.

Fra Julevsáme Salmmagirjje (2002:18)

Imidlertid uttales *almme* faktisk som [alamɛ̃]. I den neste tabellen er vokallignende lyder farget.

Spektrogram⁷ av *almme* produsert av en kvinne fra Tysfjord, Norge

Det som er svært sjeldent og fortsatt ikke forklart, er hvorfor den andre vokalen i [alamɛ̃] ikke danner en egen stavelse. [ala] oppfattes som en stavelse i dette ordet.

En annen ting som er interessant med glidevokaler er at de tar på seg egenskaper til andre vokaler i nærheten, og dette kan føre til diftonger som ellers ikke er tillatt på samisk (Morén-Duolljá 2010). For eksempel, har lulesamisk *mielkke* («melk») to stavelser, *mielk-ke*, men som vist i tabellen, er ordet uttalt med tre diftonger - [mɪɛ̃lɛ̃kɪɛ̃].

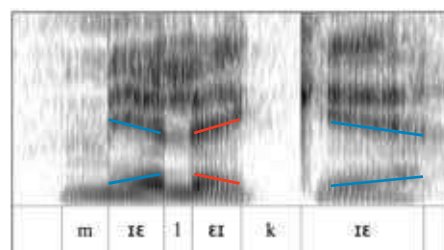
I tabellen ser vi at de første og siste vokallignende lyder har et bestemt frekvensmønster (forsterket her med blå linjer). Disse er [ɪɛ̃] diftonger⁸. Det som er interessant er at den vokallignende lyden i midten har et annet fre-

⁷ Dette er en grafisk fremstilling av lyd amplitude og frekvens over tid. Frekvens er angitt langs den vertikale akselen (opp-ned) og amplitude er indikert ved relative mørke i bildet ved ulike frekvenser.

⁸ Legg merke til at den siste diftongen er lengre enn den første. Dette er resultatet av en grammatisk regel som gjør at vokaler som er sist i frasen blir forlenget.

kvensmønster (forsterket med røde linjer). Dette er glidevokalen og den høres ut som [ɪɛ̃] diftong.

Spektrogram av *mielkke* produsert av en mann fra Tysfjord, Norge

For å oppsummere finnes det to veldig interessante ting om ordet *mielkke*. Den glidevokalen danner ikke en egen stavelse og den uttales som [ɪɛ̃] - en diftong som ellers ikke er tillatt på lulesamisk. Hvordan og hvorfor dette skjer er ikke forklart.

Det ingen kunne tro skulle finnes

De fleste finno-ugriske språk er kjent for å ha noe som kalles vokalharmonier. Dette betyr at noen vokaler endrer kvalitet til å bli mer lik andre vokaler i samme ord. Finsk er godt kjent for dette. Mens de samiske språkene er godt kjent for å være finno-ugriske språk som ikke har vokalharmonier, stemmer dette ikke for lulesamisk, som har (minst) to typer (Morén-Duolljá 2010). Enda mer interessant er at disse to typer vokalharmonier er ulike harmonier som finnes i mange andre språk.

Eksempler som viser lulesamisk avrundingsvokalharmoni

Lulesamisk	Nordsamisk	Sørsamisk	Norsk
dállå (fra dáll+a)	dolla	dälle	bål (subjekt entall)
dållå (fra dáll+a)	dolat	dállh	bål (subjekt flertall)
gáhppå (fra gáhpp+a)	gohpa	káahpe	kopp (subjekt entall)

En type harmoni som finnes på lulesamisk kalles for avrundingsharmonier. Dette er når «a» og «å» i andre stavelse blir «å» når de følger «å».

Det er også interessant at denne typen harmoni skjer kun når vokalen i den første stavelsen er kort. Tabellen viser at lang «å»⁹ i den første stavelsen ikke styrer «a» i den andre stavelsen til å bli «å». Blokering av harmoni etter en lang vokal synes å være noe eksepsjonelt. Jeg vet om bare to språk med denne typen begrensninger på harmoni; noen norske dialekter¹⁰ og Baiyinna Orochen¹¹.

Eksempler der lang «å» blokkerer lulesamisk vokalharmoni

Lulesamisk	Norsk
gå:dnat (ikke gå:dnåt)	å somle
gå:vgas (ikke gå:vgås)	angst
sjnjå:rrat (ikke sjnjå:rråt)	å skjenke

⁹ Lang å: er ikke vist i skriftspråket og er kun nevnt i noen pedagogisk litteratur, der det står skrevet å: (Tuolja og Angéus Kuoljok 1999).

¹⁰ «Jamning» er vokalharmoni som finnes i trønderske og østlandske dialekter fra Hedmark og Oppdal nordover. Det er interessant at germanske og samiske språk har hatt mye kontakt i løpet av flere hundre år i dette området og at både germanske og samiske språk har lignende harmoni.

¹¹ Baiyinna Orochen er et nordtungusisk språk som snakkes i Nordøst-Kina og Sibir.

En andre type lulesamisk vokalharmoni er ikke beskrevet i litteraturen som harmoni. Vanligvis er den beskrevet som omlyd (en slags vokalmutasjon). Tabellen viser tre ulike typer ord. Ordene i den første tabellen har «æ» som ikke veksler med «ie». Ordene i neste tabell har «ie» som ikke veksler med «æ». Ordene i den tredje tabellen viser vekslinger mellom «æ» og «ie» (farget).

Lulesamisk	Nordsamisk	Norsk
bæŋka	beaŋka	benk (subjekt)
bæŋkam	beaŋkan	min benk (subjekt)
bælkko	bealku	skjenn (subjekt)
bælkum	belkon (mutasjon)	mitt skjenn (subjekt)

Lulesamisk	Nordsamisk	Norsk
giella	giella	språk (subjekt)
giellam	giellan	mitt språk (subjekt)
biebbmo	biebmu	mat (subjekt)
biebbmom	bibmon (mutasjon)	min mat (subjekt)

Lulesamisk	Nordsamisk	Norsk
ieddne (fra æddn+e)	eadni	mor (subjekt)
æddnám	eadnán	min mor (subjekt)
giergge (fra gærgg+e)	geadgi	stein (subjekt)
gærggám	geadgán	min stein (subjekt)
gierggít (fra gærgg+it)	gedget (mutation)	å steine (til døde)

Denne vokalendringen er beskrevet i alle kilder som omlyd der noen «ie» diftonger blir til «æ» på grunn av en ord-formasjonsprosess. Imidlertid fører et mer forsiktig kikk på fordelingen av

lulesamiske vokaler til konklusjonen at dette faktisk er et tilfelle av vokalharmoni, der «æ» i den første stavelsen blir «ie» etterfulgt av «e» eller «i» i andre stavelse.¹²

Det finnes flere andre interessante ting å legge merke til i disse tabellene. For det første har nordsamisk ikke vokalharmoni, men omlyd / mutasjon. Videre har nordsamisk mutasjon og lulesamisk harmoni ingenting med hverandre å gjøre. For det andre har lulesamisk både progressiv og regressiv vokalharmoni. Det betyr at mens avrundingsharmonier innebærer at den første vokalen har en effekt på den andre vokalen, innebærer den andre type

¹² En etymologiske sammenligning av lulesamisk og nordsamisk antyder også at den underliggende vokalen i disse lulesamiske vekslingene er Sæa, som er den vanlige korrespondenten til nordsamisk Seaa diftong.

harmonien en effekt fra den andre vokalen på den første vokalen. For det tredje vises det at «e» og «i» forandrer monoftongen «æ» til diftong på lulesamisk. At monoftong blir til diftong under harmoni er uvanlig og kan vise seg vanskelig å forklare for konvensjonelle lingvistiske teorier.

Mávulasj – et lulesamisk dokumentasjonsprosjekt

Avslutningsvis vil jeg kort nevne et dokumentasjonsprosjekt som vil bli igangsatt fom. 2011. Dette er et ambisiøst 4-årig samarbeidsprosjekt mellom universitetet i Tromsø og Árran julev-sáme guovdásj, som tar sikte på systematisk dokumentasjon og beskrivelse av ulike sider av det lulesamiske språket. Selv om det er en vellykket utvikling i bruken av lulesamisk blant unge, er de fleste som kan lulesamisk eldre enn 50 år. Derfor er det viktig å igangsette dokumentasjon, beskrivelse og fortsatt vitalisering av språket. Det vi samler inn vil være tilgjengelig for forskere, lærere, elever og språksamfunnet generelt. Mávulasj har flere delprosjekter:

Mávulasj báhkogirjje (den edle ord-boka) - Dette delprosjektet vil ta utgangspunkt i eksisterende ordlister (f.eks Grundström 1946-1952, Tjihkkom 1994, Korhonen 2006, Tysfjord kommune 2010, Kintel kommende, osv.) . Vi vil ta opp lyd- og/eller videoopptak av utvalgte ord fra talere fra flere dialekter og generasjoner både i Norge og Sverige. Resultatet kommer til å bli en

skriftlig og muntlig ordbok som er tilgjengelig på internett, ha blant annet norsk, svensk og engelsk oversettelse, og bli en resurs som alle kunne bruke - gratis.

Mávulasj báhko (det edle ordet) vil ta opp lyd- og/eller videoopptak av morsmålstalere mens de uttaler forskjellige former for utvalgte ord. Det vil også samle et mer omfattende utvalg av avledede ord enn det som finnes i dag. Systematisk dokumentasjon som inkluderer ord-struktur, stavemåte og uttale kan bidra til bedre beskrivelser og bedre pedagogiske læremidler. En bedre beskrivelse av lulesamisk ordstruktur i flere dialekter og generasjoner, kan også bidra med undersøkelser av de sosiale aspektene av språket som dialektforskjeller, språk og språkutvikling.

Mávulasj moallánahka (den edle frasen) - Dette delprosjektet vil gjøre opptak av utvalgte fraser, samt teste og dokumentere tillatte variasjoner i setninger. Det vil bruke den vellykkede mikro-komparative metoden som for tiden brukes ved Universitetet i Tromsø for å dokumentere nordgermansk språkvariasjon¹³. Dette kunne brukes til for eksempel læremidler og dataprogrammer som hjelper til med rettskriving og automatisk oversetting.

Mávulasj giehtos (den edle fortellingen) - Dette delprosjektet vil gjøre opptak av standardiserte historier og spontane fortellinger. Dette vil først og fremst dokumentere viktig kunnskap på lulesamisk om hva det betyr å være

lulesame. Idéen er å samle historier, fortellinger, sagn, opplevelser, følelser m.m. I dette delprosjektet vil alle generasjonene blir inkludert for å bevare viktige kulturelle kunnskaper og tradisjoner.

Mávulasj-prosjektet baserer seg bla. på vellykkete dokumentasjonsprosjekter i andre deler av verden. For eksempel vil enkelte temaer velges spesielt ut. Disse temaene vil både være tradisjonelle, men også moderne fordi lulesamisk er et levende språk. Det er derfor viktig å utvikle ny terminologi, særlig for de unge. Dette betyr at unge brukere trenger moderne terminologi og uttrykksformer for å kunne bruke lulesamisk på nye arenaer.

Konklusjoner

De ni levende samiske språkene har en komplisert historie som strekker seg flere tusen år tilbake. De er tradisjonelt klassifisert som del av den finno-ugriske gren av den uraliske språkfamilien. De moderne samiske språkene forbindes med uraliske-, baltiske-, germanske- og slaviske språk. I tillegg har de æren av å ha Europas opprinnelige paleolittiske språk som sine forfedre.

Selv om de samiske språkene har mange felles ord og grammatiske strukturer, er de også vesentlig forskjellige og er ofte gjensidig uforståelige. Dette pluss andre faktorer, fører til konklusjonen at de ikke er dialekter av ett språk, de er forskjellige språk.

Tre av de samiske språkene som snakkes i Norge er anerkjent som offi-

¹³ NORMS - <http://norms.uit.no/> og ScanDiaSyn - <http://uit.no/scandiasyn>

sielle samiske språk. Disse er lulesamisk, nordsamisk og sørsamisk.

De samiske språkene har egenskaper som er svært spesielle blant verdens språk. Noen av disse inkluderer komplekse ordstrukturer, tre konsonantlengder, konsonantmutasjon, vokalmutasjon, usynlige vokaler og uvanlige vokalharmonier. Noen av disse trekene er ikke bare veldig sjeldne blant verdens språk, men de er også vanskelige å forklare med noen moderne lingvistiske teorier.

Dessverre er alle ni levende samiske språk truet. Faktisk, danner de den mest truede språkgruppa i Europa. Dette er en av grunnene til at det finnes flere dokumentasjons og vitaliseringsprosjekter rundt omkring i *Sábmme*. Disse er rettet mot å gi en så grundig beskrivelse av disse rike og unike språkene som mulig, og for å bruke disse beskrivelsene for å hjelpe til med og overføre språkene til fremtidige generasjoner. Étt av disse prosjektene er Mávšulasj som vil bli lansert i begynnelsen av 2011.

Tjálle/Forfatteren

Bruce Morén-Duolljá (r.1966) le Stáhtan Island, New Yorkan bajássjaddam, ja moatten sajen USAn ja Oarje-Spanian árrum. Jage 2003 rájes le Trámsán ja muhtem ájgev Ájluovtan árrum. Sujna le doctor philosophiae - gráda Maryland universitehtas jages1999 Gielladieda fágajn. Morén-Duolljá le barggam Maryland universitehtan Johns Hopkins Universitehtan, Georgetown Universitehtan, Bosten Universitehtan ja Cornell Universitehtan. Dálá barggá seniordutken Trámsá universitehta Center for Advanced Study in Theoretical Linguistics;in (CASTL;in). Ienemusát le suv barggon fonetihkajn (giellajienaj) fonologijajn (jiednaminnstárij) morfologijajn (báhkstrukturaj) barggat. Sån le tjállusijt almudam moatte gielaj birra duola dagu: islándagiela, italijágiela, thailándagiela, serbajgiela ja kasjmirijagiela. Dálá jur Morén-Duolljá barggá ienemusát julevsámegiela duodastit ja tjielggit. E-poassta: bruce.moren@uit.no

Bruce Morén-Duolljá (f.1966) har vokst opp i Staten Island, New York, og har bodd i flere steder i USA og i sør Spania. Siden 2003 har han vært bosatt i Tromsø og delvis Ájluovtan. Han har doctor philosophiae - graden fra Universitet i Maryland i 1999 med faget Språkvitenskap. Morén-Duolljá har jobbet ved Universitet i Maryland, Johns Hopkins Universitet, Georgetown Universitet, Bosten Universitet og Cornell Universitet. Han jobber nå som seniorforsker ved Universitet i Tromsø i Center for Advanced Study in Theoretical Linguistics (CASTL). Hovedsakelig består porteføljen av arbeid med fonetikk (språklyd), fonologi (lydmønster) og morfologi (ordstruktur), og han har publisert artikler om flere språk bl.a. islandsk, italiensk, thailandsk, serbisk og kasjmirisk. Akkurat nå jobber Morén-Duolljá mest med lulesamisk språk dokumentasjon og beskrivelse. E-post: bruce.moren@uit.no

Sammendrag:

Sámegiela: Tjáppe, ájnnasa ja máłssomahttása

Da avtse viesso sáme gielajn le gás-sjelis histávrrá mij le moadda tuvsán jage vuoras.

Da li árbbedábálatjtat tjuoldedum oassen finno-ugralalasj oaksáj urála giellamáttos. Ádđájjgásasj sáme giela tjanáduvvi urála-, báltaj-, germánaj- ja slavalasj gielajda. Duodden dási le dajn Eurohpá álgo paleolitálasj gielav ájttegiellan.

Juska sámegielajn li moadda aktisasjbágo ja grammatihkalasj struktuvra, de li aj állu ietjálágátja ja álu aj gaskanisá dádjadahtes. Dát ja ietjá faktoraj gáktuj, dahká nav vaj viertti javllat dá ælla avtat gielas giellasuorge, dá li sierra giela.

Sáme gielajn li bieles ma li állu sierralágátja væráláda gielaj gaskan. Muhtema dájs ælla dássju vuorjjá væráláda gielaj gaskan, valla li aj gás-sjelisá ádđájjgásasj lingvistalasj teorijaj tjielggit.

Sáme giela li giela ma Eurohpá ienemus ájttem giellajuohkusij gulluji. Dát le sivvan gå li moadda duodastim ja ælládahttemprosjevta duoppen dáppen Sámen. Dá li danen gå galggi dárkkelap tjielggidusáv gå máhttelis dájs ájnas ja boandás gielaj, ja aj ávkástallat dájtt tjielggidusájt viehken bisodit ja boahhte buolvajda guoddet. Akta dájs prosjevtajs le Mávšulasj mij jáhtuj boahttá 2011-jage álgon.

Litteratur og kilder

- Aikio, A. 2006. On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 91: 9–55.
- Bergsland, K. 1967. Lapp Dialect groups and problems of history. In *Lapps and Norsemen in olden times*. (Institutt for Sammenlignende Kulturforskning A: 26). 32-53. Oslo.
- Broadbent, N. 2004. Saami prehistory, identity and rights in Sweden. Presented at the Third Northern Research Forum. Yellowknife, Canada.
- Bucholtz, M. and K. Hall. 2004. Language and Identity. In Alessandro Duranti (ed.), *A Companion to Linguistic Anthropology*. 369-394. Blackwell, Oxford.
- Dahlstedt, K. 1950. Det svenska Vilhelminamålet. *Språkgeografiska studier över ett norrländskt nybyggarmål och dess granndialekter*, 1: Allmän inledning / ord och betydelser. A-B. Uppsala: Lundeqvistska.
- Edwards, J. 2009. *Language and Identity: An introduction*. Cambridge University Press.
- Engstrand, O. 1987. Durational Patterns of Lule Sami Phonology. *Phonetica* 44: 117-128.
- Feist, S. 1932. The Origin of the Germanic Languages and the Europeanization of North Europe. *Language* 8 (4): 245–254.
- Grundström, H. 1946–1952. *Lulelappsk ordbok*. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Uppsala: Lundequistiska Bokhandeln.
- Hallerdal, S. 1998. *Samer Dalarnas urinvånare*. [<http://arkiv.daltid.se/1998/06/19980609/FK-19980609-17.pdf>]
- Hawkins, J. A. 1990. Germanic Languages. In Bernard Comrie (ed.) *The Major Languages of Western Europe*. Routledge.
- Hyllested, A. 2008. Saami Loanwords in Old Norse. In *North-Western European Language Evolution (NOWELE)* 54/55: 131–145.
- Itkonen, T. 1932. Lappische Lehnwörter im Russischen. In *Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia XXVII*. 47–65. Helsinki: Societas scientiarum fennica.
- Jenssen, F. 1974. Tre forskjellige samiske dialekter i Norge. *Aftenposten*. 6.3.1974.
- Kintel, A. To appear. *Báhkogirjje: julevsámes dárruj - dáros julevsábmáj*. Manuscript.
- Kjæstad, R. 2008. *Må skrive om Noregshistoria*. [http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/hedmark_og_oppland/1.6200763]
- Korhonen, O. 2006. *Báhkogirjje: julevsámes dárruj – dáros julevsábmáj*. Jokkmokk.
- Kusmenko, J. 2008. *Der samische Einfluss auf die skandinavischen Sprachen: ein Beitrag zur skandinavischen Sprachgeschichte*. Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität.
- Lewis, M. P. 2009. *Ethnologue: Languages of the World, Sixteenth edition*. Dallas, Tex.: SIL International. [<http://www.ethnologue.com>]
- Morén, B. 2007. The Importance of Detailed and Multifaceted Data in Analyzing Allomorphy. Presented at the 15th Manchester Phonology Meeting (MFM15), Manchester, England.
- Morén, B. 2008. Who/What is “Scandinavian” and Why?: Exploring a subtle, but powerful, remnant of assimilation policies. Presented at the *språk og samfunn møte* (Meeting of the Language and Society Group). Tromsø, Norway.
- Morén-Duolljá, B. 2010. *Language Description, Language Transmission and Orthography*. Presented at the Winter School in Saami Language Documentation and Revitalization. Bodø, Norway.
- National Geographic. 2008. [<https://genographic.nationalgeographic.com/genographic/lan/en/index.html>]
- Qvigstad, J. 1893. *Nordische Lehnwörter im Lappischen*. [= Forhandlingar i Videnskabs-Selskabet i Christiania 1893, 1]. Christiania (Oslo): In Commission bei Jacob Dybwad.
- Saarikivi, J. 2004. Is there Palaeo-European substratum interference in western branches of Uralic? *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 90: 187–214.
- Samisk språkråd. 2000. *Rapport: undersøkelse av bruken av samisk språk*.
- Sammallahti, P. 1990. *The Saami Language: Past Arctic Languages: An Awakening*. Unesco: Paris.
- Sammallahti, P. 1998. *The Saami Languages. An Introduction*. Karasjok: Davvi Girji OS.
- Schrijver, P. 2003. Early developments of the vowel systems of North-West Germanic and Saami. In Alfred Bammesberger & Theo Vennemann (eds), *Languages in Prehistoric Europe*. 195-226. Heidelberg.
- Tambets, K., et al. 2004. The Western and Eastern Roots of the Saami—the Story of Genetic “Outliers” Told by Mitochondrial DNA and Y Chromosomes. *American Journal of Human Genetics* 74(4): 661–682.
- Tjihkkom, K. 1994. *Ádå bágo: julevsámes - dárruj/Nye ord: lulesamisk - norsk/svensk*. Manuscript.
- Tuolja, K. and S. Angéus Kuoljok. 1999. *Giellaj hilá. Samernas utbildningscentrum*. Jokkmokk, Sweden.
- Tysfjord kommune. 2010. *Medisijnalasj báhkogirjje/Medisinsk ordbok*. Manuscript.
- UNESCO. 1993. *Red Book on Endangered Languages*.
- Zorich, Z. 2008. *Native Sweden*. *ARCHAEOLOGY* Vol. 61 Number 4.

Giellamiella diedon

Julevsámegiella binnebuht gullugâdij nuoraj gaskan, ietja ájtsajma gâktu ietjama guládallamgiella sámegielas dárogiellaj lij rievddagoahtám, ja nav de dádjadijma mij ietja dáv vierttip divvot. Juohkka akta ietjas lunna viertti mierredit sámegiela adnegoahtet, valla mij nubbe nuppev dárbaht jus gielav galggap bisodit.

Anne Silja Turi

Álgadibme

Ságastallam giellaæjvvalimij birra juo gidán 2008 álgaduváj. Ingrid Kintel e-mejlaj baktu gáhttoj ietjas dâlusj klás-saguojmij Ájluovta skávllá sámeklássas ságastallamij gielladile birra. Divna guorrasijma lij muddo barggát, dágástalájma gâktu ja mav dahkat.

Boados dássta sjattaj «giellabiesse»-prosjækta majt Árran julevsáme guov-dásj 2009 álgadij. Prosjevta doajmma la hiebaduvvam nuorajda gudi julevsámegiela juo máhtti ja sidij aj gudi muhtem mærráj gielav dádjadi. Prosjevta oajvveulmme le julevsámegiela nannit, ja njálmálasj giellamáhtudagáv ja giel-laanov lasedit. Dán tjállusin sidáv ávd-dânbuktet «giellabiesse»-prosjevta birra, ja ietjam ájádusájt giellabargo birra. Gá tjállusin «giellabiesev» nammadav, de le jur dán prosjevta birra sáhka.

Mán lidjiv vuostatij siebren gudi vuodoskávllá áhpadasáv julevsámegiela oattjojma, 90-jagij alluj. Mijá buolvva li dálla állessjattugin sjaddamin, ja vuodoskávllá manjela ælla midjij vuoiga ietjâ giellafálaldagá læhkám gá sámegi-

Ungdom samlet / Nuora tjáhkana. Gávva/Foto. Anne Silja Turi. Gávva/Foto. Anne Silja Turi.

ella skávlláfáhkkan joarkkaskávllá- ja allas-kávlládásen. Gájka gudi gielav máhtti ja sihti ávdánahttet ja adnet, dárbaht giella-arenájt, ma e skávlláj jalik bargguj gullu. Midjij le dárbbu gielav gullat ja ságastit ietjâ sajijn gá dâppe gánnâ grammatihkav, girjâlasjuodav ja giellahistâvrâv giehtadallap. Vierttip val gáhttit gielav vaj ij dâssju skávlláfáhkkan sjatta.

Gidán 2009 Árran dán prosjæktaj ruhtadárjav Sámedikkess oattjoj, ja nav de «giellabiesse» duohtan sjattaj. Álgos la tjelgas árrum nuora ietja dáv dâjmvav galggi hábbmit ja ásadit, de diehtep ietjama miela milta sjaddá. Máj Ingrid Kintelijñ álgo rájes bargguj besajma sæbrrat, ja lin dan láhkáj hábbmimbar-gov álgadam. Hásstalus lij munnuj

jáhtuj boahitet, gå ejma riekta diede gánná álget. Munnun lidjin moadda ájádusá giela birra ja lijma friddja mierredit sisanov ja gáktu tjadádimev tjoavddet. Stuorámus hástalus munnuj lij gå ij lim mige mierreduvvam, ja gå ejma la makkirak sáme giellakurssaj jalik giellasiiddaj ávddála sæbrram. Dát barggo sjattaj nav gáktu moallánahka *bálges sjaddá váttседijn*, javllá. Jur nav la dát barggo dábdum.

Barggoprosessav álgadijma rabás tjáhkanimijn, gánná nuora ietja bessin ietjasa vuojnojt ja sávdusájt ávddánbuktet. Dán tjáhkanimáj sæbrrin 19 sjuggelis nuora gænna lidjin moadda buorre ájádusá ja edna giellamiella. Báhtusijt dássta adnep vilá vuodon giellabiese bargojn. Hábbmimbarggo le prosæssa majna ájn barggap, 4 æjvvalime tjadádam lip ja gæhttaladdam moattelágásj barggovuoge. Vásedam lip giellabiesij tjadádibme báles balláj viertti málsot, nav jut oassálasstijda aj sjaddá miellagiddisin æjvvalimijt tjuovvot.

Sámegiela adnuj válldet

Vuostasj giellabiese snjilltjamáno 2009 ásaduváj Næssan, Hábmerin. Gájka gietjas gudi æjvvalibmáj sæbrrin lidjin vuostasjgielaga. 3 bieje tjoahken lijma, juohkka bæjvváj lij sierra tiebmá: *rumáj, dábdo* ja *berajláhko*. Gielalasj ressursaj lijma fárruj gáhttjum, gudi ietjasa láhkáj tiemájt ávddánbuktin. Giellabiese oajvveulmme lij sámástit, ja iesj guhtik dájma baktu sámegiela adnuj válldet. Pedagogalasj sjiemáj milta giellabiese sisanov hábbmijma, ja lijma snivva ságastam juohkka dájma birra.

De unge laget T-skjorter på første treff, kroppen var tema / Vuostasj æjvvalimen nuora t-skirtojt dahkin, rumáj-tiemáj vuodon. Gávvá/Foto. Anne Silja Turi.

Nuppát giellabæssáj tjalmostijma «æjvvalimev» ja sámegiellaságastallamav. Nuorajt Ájluoktaj gáhttojma avta ájllega basádismánon 2009. Æjvvalibmáj vuorbástuvájma tjoahkkit lagábuj 30 nuora, nieljes sijás Svierigis báhtin. Aktan stágajma, Ievára gámán váttisjma, subttasijt subtsastalájma, lávlojma, bårájma, vuojadijma, balllov tjevtajma, spelajma. Dájma baktu sámegiela oattjojma adnet. Dá bále lidjin oassálasste duon dán giellamáhtudagáj dásen, mij lij sieradussan vuostasj æjvvalimes. Dán æjvvalime dárbulasj plánimbarggij Magda Knutsen ja Simon Piera Paulsen sebrajga.

Goalmát æjvvalibme giesen 2010 ásaduváj. Dát lij oassen Doajmmasiebrre julevsábme (DSJ) vuostasj «Julevsáme vahkko»-ásadimes Måskén. Akta mijá dájma lij várreváttos Ájláttes Måsskáj. Gietjav oassálasste dudálattjat giehttun ájnnaamos dákkir æjvvalimij, le juokkirak doajmmaj tjáhkanit, masi juohkakahasj sæbrrá dajna dádjadusájn jut sámegiella le aktisasj guládallangiella. «Julevsáme vahko» aktijvuodan ásadijma subtsastallambáttátjav gási berustiddje báhtin suohttasijt gulldalittjat. Ietjá iehkeda vas kártájt dagájma, gánná sámegiella galgaj vuodon. Duodden dárogielak ságastiddjáj, oattjojma aj

sámegiellak ságastiddjev DSJa jahkásasj doajmmaj Hellmo cuhppaj, sán dieđojt sámegiellaj skájanisá baktu juogij. Máj Magda Knutsenijn dájť dájmajt aktan plánijma.

Gá nájádis nuorajt tjoahkkijma de Jáhkámáhkáj vuolgijma, ragátmáno 2010 rádnastaláťjít. Anna Kajsja Aira ja Elli-Ristin Tuorda vájmmelit dán barg-guj sebrajga.

Tjoahkkáj badjel 20 dájmajt tjuov-vun, Vuonas ja Svierigis. Aktan báraťma, rádnastaláťma, ájrustijma, ja subttasijť gulldalijma. Dá bále subtsastiddijť iev-vijma gudi dáluťjijť giehttun, vehi aj Stuur-Julevæno dulvedimij ja histávra birra guláťma.

Sámegiella vierťti gullut ja vuojnnut

Mij lip moadda barggovuoge gæhtťalam. Vuostasj giellabiese mañnela lav áťťsam barggovuohke majť vällijma tjielggasit vuosedij gáktu ietja lijma hárijánam gielajn barggat, ja sjattaj jur nav gáktu ejma sidá galgaj sjaddat. Giellabiese hálvva skávllá lágátťin sjattaj, gá giellalágádal-lijť gáhtťjum lijma, ja bágoj ja namma-dusáj bargajma. Juohkka biejeve lij nágin tijma «skávllá» ja ietján rádnastallam. Vuostasj giellabiese árvustallama vuodon gávnadijma ájnas le nuora æjvvali ja bessi bæjvålasj ságajť ietjasa giellaj sága-stit. Moaddásij gaskan le gássjelisvuohťa nuppe sámegiellagijn sámástit, danen la aj ájnas sámástit hárijidallat.

Muhtema ællim dæssju æjvvalimijn dudálatťja, danen gá vehi ienep fágalasj sisanov ja «áhpadimev» áhtsálin. Nuora

Lære nye ord / Ádá bágojť oahppamin. Gávva/Foto. Anne Silja Turi.

galggi liehket mañen ja dan láhkáj bes-sat giellabiese boahťteájgev vájkkudit, danen li árvustallama juohkka æjvva-lime mañnela ihkeva ájnnasa. Nubbe vuohke gáktu nuora vájkkudit bessi, le plánimbargguguj sæbrrat. Ájádus la nav álos gá vejulasj prosjæktabargguguj juok-kirak láhkáj galggi sehkanit. Nav vaj æjvvalime nuoraj miela milťa sjaddi, ja vaj moatťebelak ásadime jali æjvvalime sjaddi.

Muv mielas la ájnas jut sámegiella aj vuojnnu ja gullu dáppe gánná ulmut-ja tjáhkani. Danen goalmát giellabiese aktijvuodan vällijma nágin dájmajt ása-dit dáhku gási edna ulmutja tjáhkani. Ja gájka gudi lidjin Hellmo Cupa aktijvu-odan Måskan, bessin sæbrrat, ja danen de aj sjattaj luondulasj sámegiellav skája-nisá baktu gullat. Jus giella luondulatt-

jan galggá sjaddat de vierťti almulattjat gullut ja adnut.

Mij julevsáme aktan

Æjvvalimprosjækta li Vuonabieles, val-la nuorajn la álgo rájes læhkám sávadus Svieriga bieles nuoraj oahpástuvvat. Ájnas la gielalasj værmádagáv vijdedit, ja láhtťet dilev nav vaj dát le vejulasj. Gá julevsámeguovllo guovťe stáhtaj gaskav la juogeduvvam, de la sierraláhkáj ájnas mujttet mij *aktan* giellaávddáhttemijn vierťtip barggat. Svieriga bieles li nuora æjvvalimijda sæbrram, ja nájját giella-bæssáj aj ásadibmáj sæbrrin.

Oassálasťte guorrasin lij hávsske vuorrasap ulmutťij subttasijť gulldalit, ja sierraláhkáj buoragit hiebať dájť

å, så artig / Vuoj, man suohtas! Gávová/Foto. Anne Silja Turi.

dállágáttén gulldalit. Náginij mielas lij jur gulldalibme buorre vuohke giellaj hárrjánit, dan láhkáj ádá bágojt gullá ja oahppá, duodden giela jiednadimev bæssá gulldaladdat.

Gielav la ihkeva ájnas gullat ja adnet, dasi vierttip hárrjánit. Lip vásedam man ájnas la njálmálasj gielav tjalmosit, ja ietja dájmalattjat nubbe nubbáj sámástit. Dá giellabiese li nuorajda gudi sámásti, ja sidjij gudi muhtem mærráj gielav dádjadi. Ihkeva suohtas la vuojnnet nuoraj giellamielav, berustahtek makkir dásen li. Allasim le buorre hásstalus sámástit dakkirijda gejda iv la goassak ávddála sámástam, valla jáhkáv madi ienebut bæjvállattjat besav sámástit dadi álkkep manná sámástit dakkirij gej lav hárrjánam dárustit. Gá giellabiesen ietjam giellaværmádagáv vijdedav ja

nanniv, ja gielav ienebut besav adnet, de dát vájkkut sidjij aj gudi ælla æjvvalimijda sæbrram, ja ietjam giellaiesjdåbdov gievrrodav gá vuojnáv gielan le árvvo. Vásedav lip álos gudi gielama berustip! Nubbe nuppev hásstal, ja gá giellabiesijn æjvvalip de degu duodastip la OK sámástit. Manemus ájgij lav rádnaj siegen ælvvám diedulattjat sámástip, ja duodaj jáhkáv dát la báhtusijs giellabiesijs. Mij sjaddap nubbe nuppe giel-laávdgåvå. Ávddálij guovlluj la gielajn mannamin. Vuojnáv juoga mijá lunna la rievddamin.

Diedon la boahhteájgge

Jáhkáv nav mælggadav gá sámástip, ja gielav dájmalattjat adnep, de gielav boahhte buolvajda bisodip. Giellabiese

Lars Theodor underholder de unge / Lars Theodor nuorajt tjajmadahtta. Gávová/Foto. Anne Silja Turi.

nuoramusá li 16 jagága, gudi esski li vuodoskåvlåjn gærggam, vuorrasabmusa vas lagábuj 30 jage. Stuurra oasse skåvlåjt vádtsti, náginijn li máná. Ávddálij guovlluj la ájnas mujttet sijáv gænna li máná, gá ájggomus le tjoahkkit gájka nuorajt gudi sihti oassálasstet. Vuodoájádus le nuorajt tjoahkkit, 16-30 jagágij, ij vuorrasappojt ja ij ga nuorabujt. Le så muddo tjoavddusav gávnnat sidjij gænna li máná? Le gus dárbbbo giellabiesev guovte oassáj juohket, akta nuorajda ja nubbe nuorra æjgádjida aktan mánájdísá? Mån vuojnáv la buorre álldarij milta æjvvalimijt juohket, valla jáhkáv aj muhttin la buorre vuorrasap jali nuorap buolvaj siegen gielav tjalmosit.

Vierttip jáhkket giela boahhteájggáj ja dan guovlluj barggat, jus vuollánip de ajtu giella gáhtu. Dát la oasse mijá árbes, ja le giella mij tuvsánij jage mijá ávddála le adnum ulmuttjij, mijá ájttegijs. Jáhkko le boahhte buolva aj julev-

På tur til Musken / Måsskåj vadtsemin. Gåvvå/Foto. Anne Silja Turi.

sámegielaiv ságasti, nav guhkev gá mij árvov ja buorre dábdov giela hárráj gaskostip. Diedon la boahnteájgge!

Jáhkáv aj ájnas la suohtas dájma baktu sámegielaiv adnet. Jus sámegiellaj oattjov tjerastallat, gávvit, ájrustit, de ietjam giellaj besav suohtastallat. Gá suohtastallat bæssá, de jáhkáv dat buorre dábdov giellaj aj vaddá, vuojná besav tjáppa ja buorre bágojt njálmálettat adnet, ja iv dássju tjáallattjat gá duolla degu gieresvuoda divtajt tjálláv.

Skávllá le bákkulasj, ja diedáv ietjam skávllávádtsemis ij lim agev nav suohtas jur danen. Gá ietjá dájma sámegiellaj gávnnu, de dat vuoset giella la ienep gá dat mij la tjáledum. Munji la suohtas tjuovvot NuorajTV ávddánimev, mihástaláv gá vijmak, na vijmak ham suohttas li filmmidum ja almodum mijá giellaj. Jur dát vuojnáv mánájt ja nuorajt arvusmahtta filmajt dahkat, sámegielaiv diedon vuodon. Mij ietjama miela milta sjuggelisvuodajn bessap barggat.

Jáhkáv la ájnas fáalldagájt aj mánájdá ja nuorajda juohkka álldarin ásadi, vaj sij aj ietjasa dásen bessu gielaiv adnet, sáemmi degu nuora gudi mijá giellabiesijda sáemmi. Le gus nuoges giellabiesij

Jáhkáv la nuoges 5 dákkár ájvvalimijda jáhkáj, valla vuojnáv aj duoddedárbov ietjálágásj fáalldagájs. Giellabiesse la buorre álgo, NuorajTV aj. Lulu miján dáhtáspela jali X-box360spela julevsámegiellaj, jali guhkesfilma julevsámegielaiv oavddárij, radiobingo sámegiellaj, báhkogirje iPhonean, sierra julevsámegielaiv biebmodahkamskávllá, vuodjamáhpáduv sámegiellaj, aktisasj sámegielaiv bárrámbáddá duolla dálla barggosajijn, teáhterjuogos mánájdá, sámegielaiv mánájkávrrá kulturskávllá baktu, j.n.á..

Da gudi álggokursajt dárba, sij daj barggi, da gudi skávlláfáalldagáv áht-

sáli, sij aj allasisá dav áttjudi. Mij ietja vierttip ietjama dárboj milta barggat ja gájbbedit. Viehkev la máhttelis ádnót. Giellabiese nuorajda gájt álgeduváj nuoraj ietjasa sávdusáj milta.

Jáhkáv dákkir æjvvalime gánná njál-málasj giella la guovdátjin, mujttádahti mijáv sámástit, mujttádahti giellaár-bev, ja mujttádahti gielan la stuorra árvvo. Dát la álgo, ja moadda vuoge lip gæhttjalam. Átsádallamijs vuostasj giellabiese-jages máhttep javllat prosjækta le dárbulasj ja ihkeva ájnas fáladahka nuorajda. Doajmma le esski álga-duvvam, valla vuojnep buorre guovlluj lip mannamin. Mañemus æjvvalime mañnela oadtjuv tækstadedov oassá-lasstes, gánná subtsastij vijmak lij sámastahttjám soabmásijn gejna lij hárijánam dárustit, ja dajna de duodastij giellabiese le vuorbástuvvam ja buorre báhtus

Mikkel Eskil og Sandra griller kjøtt / Mikkel Eskil ja Sandra biergov goarddeba. Gávvá/Foto. Anne Silja Turi.

Forfatteren/Tjálle

Anne Silja Turi (f. 1986) er født og oppvokst på Drag i Tysfjord. Hun har også røtter fra Kautokeino gjennom sin far som er oppvokst der. Turi er en av de første elevene som fikk undervisning i alle trinn på samisk i grunnskolen på Drag. Hun har etter videregående skole gått på Samernas utbidningssenter i Jokkmokk for å lære duodje og tar nå samlingsbasert duodjestudie ved Samisk Høgskole i Kautokeino. Anne Silja Turi har vært prosjektleder for Árrans giellabiese prosjekt i 2009/10. E-post: annesilja.turi@gmail.com

Anne Silja Turi (r. 1986) le bajássjaddam Ájluovtan Divtasvuonan. Sujna li aj ruohtsa Guovdagæjnos gánná áhttes le bajássjaddam. Turi le dajs vuostasj oahppijs.gudi oadtjun áhpadasáv julevsámegiellaj gájkká jahkedásijn vuodoskávlán Ájluovtan. Sån le joarkkas-kávlá mañnela Sáme áhpadasguovdátjin Jáhkámáhken duodjeáhpadasáv vádtsám, ja dálla le duojev Sáme allaskávlá tjáhkanimáhpadasá baktu duojev oahppamin. Anne Silja Turi lij prosjektajadediddjen Árrana giellabiese prosjevtan 2009-10 jagijt.

Sammendrag:

Giellamiella diedon

Overskriften på artikkelen er nesten uoversettelig, men kan kanskje bety «språkbevissthet selvsagt». I artikkelen beskrives planlegging, arrangering og erfaringer fra de lulesamiske språkreirene som er arrangert i 2009 og 2010. Språktreffene er beregnet for lulesamisktalende ungdom fra begge sidene av riksgrensen. Initiativet ble tatt av ungdom selv og planlagt gjennomført av ungdom for ungdom, i samarbeide med Árran. Árran, med støtte fra Sameetinget, startet prosjektet i 2009. Så langt er 4 språkreir gjennomført, den siste på svensk side.

Formålet med språkreirene er å skape arenaer for ungdom der man kan snakke lulesamisk gjennom ulike temaer og gjennomføre ulike aktiviteter. Språktreffene vektlegger det muntlige språket. Artikkelforfatteren, som har vært med og ledet prosjektet, beskriver erfaringene fra prosjektet. Det konkluderes med at treffene er blitt vellykket ved at ungdom selv tar initiativ, planlegger og evaluerer treffene for hver gang. Et eksempel på viktigheten av slike språkreir er fra en evaluering: «her får jeg snakket samisk med noen jeg har blitt vant til å snakke norsk med». I artikkelen fremkommer ungdommenes egne ønsker om innholdet i framtidige språktreff, samt hva ungdom selv vektlegger i sitt språkarbeid. Det diskuteres også muligheter for å etablere nye språkarenaer, for eksempel ved bruk av digital teknologi og sosiale medier.